

SINCRETISMUL CODURILOR ÎN POEZIA LUI T. ȘEVČENKO „ДУМИ МОЇ, ДУМИ МОЇ”

COȘCIUG Angela,

Universitatea de Stat „Alecru Russo” din Bălți

În articol, abordăm problema sincretismului codurilor prin lucrarea lui Taras Șevcenko „Думи мої, думи мої”. Cele cinci coduri identificate de R. Barthes au particularități deosebite de manifestare în poemul dat.

Cuvinte-cheie: sincretism, cod, poem, cercetare, rezultat.

The article deals with the codes sincretism in Taras Sevcenko poem „Думи мої, думи мої”. The five codes identified by R. Barthes have a special manifestation in this poem.

Key-words: sincretism, code, poem, study, result.

Introducere

Până în sec. al XX-lea, orice operă beletristică era analizată, mai cu seamă, din perspectiva efectului ei asupra cititorului. Odată însă cu elaborarea teoriei textului, se încearcă a combina, în cercetarea operelor beletristice, teoria dată cu cea a lecturii acestor opere. Astfel, cercetătorul francez Roland Barthes dezvoltă așa-numita *lectură aplicată* [2], fundamentând o teorie asupra tipologizării textului beletristic. În această teorie, R. Barthes prezintă lucrurile nu de pe pozițiile *lizibilului*, adică operei ca totalitate structurată de semnificații, dar de pe cea a *scripticului*, aspectului care nu încetează să se modifice pentru fiecare cititor luat aparte și prin aceasta rămâne modern întotdeauna (*Le texte scriptique est un présent perpétuel, sur lequel ne peut se poser aucune parole conséquentie (qui le transformeraient, fatalement, en passé)* [1:122]), adică identic, susținând lectura în permanență a unui text. Cu alte cuvinte, se inițiază o abordare de pe poziția textului ca totalitate de semnificații, propunând astfel o cercetare a practicii scrisului, care vehiculează intens noțiunea de *conotație*, instrumentul de bază, după R. Barthes, a tipologizării oricărui text. Conotația ca fenomen face, indirect, referință la pluralitatea textului, în sensul că ea este interpretată diferit de diferiți cititori. Astfel, conotația ar fi punctul de pornire al unui cod care, după cercetătorul francez, nu poate fi niciodată reconstituit, sută la sută, de cititor. Prin urmare, textul ca produs al autorului se prezintă, în viziunea savantului, drept un labirint cu mii de intrări, pe care cititorul poate doar să le înregistreze, fără a fi însă în stare să le unească într-un tot întreg, așa cum o face autorul acestuia, care deține „cheile” de la toate intrările în labirintul cu pricina.

Pornind, în cercetarea textului, de la aspectul expresiv al acestuia, R. Barthes delimitează în el blocuri de semnificații, pe care îi numește *lexii* și cărora autorul textului le atribuie în parte un număr oarecare de sensuri. Rezultă că funcția cititorului se reduce, în acest caz, la cea a unui simplu observator care ia act de transpunerea sau reluarea unor semnificații care, la rândul lor, țin întotdeauna de un cod oarecare, cunoscut, sută la sută, doar autorului. R. Barthes delimitează cinci coduri de bază: *proairectic*, legat de acțiunile (narrative) sau comportamentul verbal al autorului, primele constituind, de regulă, serii sau secvențe [2:22] care fac ca istoria textului să fie una coerentă, ele fiind luate de unii savanți drept niște *funcții* de tipul celor delimitate de V. Propp [6:31]; *semic* sau *semantic*, legat de aspectul tematic al unui text, sau, mai bine zis, codul prin care sunt unite într-un tot întreg toate semele conotative care figurează într-un text oarecare, adică toate semnificatele cu „amprenta psiholo-

gică” sau „caracterială” a autorului; *gnomic*, legat de înțelepciunea, cunoștințele și cultura autorului textului, numit de asemenea cod *cultural* al autorului, prin care însă se reia parțial tezaurul unei epoci sau generații întregi, a cărei reprezentant este autorul cu pricina; *hermeneutic*, legat de o enigmă care urmează a fi desvăluită, total sau parțial, într-un text sau printr-un text al autorului; *symbolic*, numit și *câmp simbolic*, adică antiteza din textul autorului, în sensul că logica simbolicului nu este deloc o logică a raționamentului și experienței, ci una a visului care cumulează caracteristicile intemporalității, substituirii și reversibilității [1:660].

Prin codurile enumerate, care coincid schematic cu vocile care figurează de-a lungul textului și ordonează astfel lecturarea acestuia, se face o structurare a textului nu în baza zisului, numit de cercetător „component relevant” (în fr. *unité repérée*) [2:23], adică înregistrat direct, ci a acelor lucruri care se ascund în spatele zisului și îl condiționează într-o măsură mai mult sau mai puțin implicită, dar hotărâtoare, adică „ceea ce este relevant prin aceste lucruri” (în fr. *le relevé de ces unités*) [ibidem]. E clar că descifrarea codurilor autorului de către fiecare cititor luat în parte nu poate fi decât aproximativă, parțială și subiectivă (de la termenul *subiectivitate* și nu *subiectivism*), deoarece este făcută, ținându-se cont de tezaurul cititorului singular, numit de R. Barthes „sfera cunoscutului” (în fr. *le déjà connu*). Pentru a deduce sensul unei opere beletristice, adică sensul pus la baza ei de autor, R. Barthes propune de a deduce nu sensul posibil, rezultat din lecturarea singulară a operei date, ci cel *vid*, adică cel ce rezultă din lecturarea tuturor cititorilor operei cu pricina și care, în accepția savantului francez, ar fi mai aproape de sensul primar, instituit de autor: [*il faut – A.C.*] *explicitement non pas la lecture d’un individu lecteur, mais celle de tous les lecteurs mis ensemble [...]. [Cela permet d’explicitement – A.C.] une sorte de réseau, de résille du texte [...], où toutes les lectures peuvent se loger, et ont le droit de se loger* [1:645]. Căutarea unui contur semantic identic, la care ar ajunge toți cititorii unei opere beletristice, vine în acord cu preocupările de bază ale filosofiei raționaliste, care își propune să definească condițiile unei gândiri „identice”. Ar reieși că rezolvarea cu succes a problemei sensului *vid*, iar prin aceasta și a receptării „colective” a unei opere beletristice, indiferent de faptul dacă această receptare se face la momentul scrierii acesteia sau ulterior, ține, mai degrabă, nu de teoria textului sau de cea a literaturii, ci de cea a cunoașterii, care postulează anumite omogenități în gândirea tuturor indivizilor umani, care vin, probabil, din viața în comun a acestora chiar de la apariția primelor civilizații și constituirea treptată a unui fel, în multe privințe comun, de a vedea lucrurile. Acest fel comun de a vedea lucrurile, numit de R. Barthes «*le toujours-vivant*» [ibidem], îl ajută pe un cititor să interpreteze (aproximativ, parțial și subiectiv) chiar și o operă beletristică, scrisă cu multe secole înaintea nașterii sale, cu unica condiție ca cititorul cu pricina să cunoască limba epocii date. Reiese că acest «*le toujours-vivant*» se actualizează neconținut prin orice nouă lecturare a operei și face ca aceasta să dăinuiască peste secole. «*Le toujours-vivant*»-ul este un fel de invariant al textului operei, pe care R. Barthes îl mai numește și «*les allées du sens*». Prin cele cinci coduri menționate, Dânsul încearcă să ajungă la acest invariant care este partea de text al operei, actualizabilă în orice împrejurări de lectură, fie chiar și moderne. Cu cât opera a fost scrisă la o epocă mai îndepărtată decât cea a lecturării ei, cu atât ea are mai multe caracteristici, specifice unei lucrări «*a clef*», deoarece necesită o descifrare conținutală, în adevăratul sens al acestui cuvânt,

din partea cititorului care aparține unei epoci mai moderne. Această «clef» este delectabilă pe deplin doar atunci când lecturarea ia sfârșit, adică se conturează așa-numita «table raisonnée» a operei care dă în vileag faptul că cele cinci coduri menționate mai sus nu au, nici pe departe, aceeași valoare în lucrare. R. Barthes opinează, astfel, că doar codul simbolic ar fi, cu adevărat, unul scriptibil, celelalte patru raportându-se la lizibil și scriptibil într-o măsură mai mare sau mai mică [ibidem]: «Les codes sont eux-mêmes classés du plus lisible – le code des actions – au plus scriptible – le champ symbolique» [1:646]. Savantul stabilește chiar, cu raportare la așa-numita «table raisonnée», un fel de mișcare de la lizibil la coduri, apoi de la coduri la pluralitatea textului și de la aceasta la scriere (în fr. *écriture*). Toate acestea ne fac să intuim că codurile, „sistemele de norme, reguli și constrângeri în funcție de care semnifică mesajul” [5:39, 106], ar interacționa atât la nivelul autorului, cât și la cel al cititorului „sumativ”, atât în sfera lizibilului, cât și în cea a scriptibilului. Cercetarea interacțiunii date, numită și sincretism, ne-ar ajuta, de rând cu cercetarea fiecărui cod luat aparte, să pătrundem mai bine în secretul dăinuirii operelor beletristice, cum sunt cele ale lui T. Șevcenko.

Sincretismul codurilor în poezia lui T. Șevcenko „Думи мої, думи мої”

Codul proairectic, în poezia lui T. Șevcenko „Думи мої, думи мої”, regularizează, în primul rând, desfășurarea acțiunilor verbale în acțiuni mai mari (hiperațiuni) sau înfășurarea lor în acțiuni mai mici” (hipoacțiuni), cu constituirea, astfel, a unor serii sau secvențe de acțiuni [5:40] prototipice, care țin de invariantul operei, cunoscut tuturor cititorilor existenți, dar și viitori. De exemplu, în dialogul autorului, inițiat cu eu-l său, reprezentat, în prima strofă, prin propriile gânduri, acțiunea de *adresare* este înfășurată, după regulile logicii și semanticii generale, în acțiunile de *luare de cuvânt*, de *sonorizare* a unor unități lexicale conexe, de *proiectare* a atenției asupra unui receptor desemnat etc.: *Думи мої, думи мої, /Лихо мені з вами! /Нащо стали на папері /Сумними рядами?.. /Чом вас вітер не розвіяв /В степену, як пилину? /Чом вас лихо не приспало, /Як свою дитину?.. /Бо вас лихо на світ на сміх породило, /Поливали сльози... чом не затопили, /Не винесли в море, не розмили в полі?.. /Не питали б люде, що в мене болить, /Не питали б, за що проклинаю долю, /Чого нуджу світом? «Нічого робить», - /Не сказали б на сміх...* În strofa a doua, subordonată și ea dialogului autorului cu eu-l său, acțiunile de *interogare* și *adresare* sunt desfășurate, tot după principii logice și semantice generale, în cea de *epitafare*: *Квіти мої, діти! / Нащо ж вас кохав я, нащо доглядав? /Чи заплаче серце одно на всім світі, /Як я з вами плакав?.. Може, і вгадав... /Може, найдеться дівоче /Серце, карі очі, /Що заплачуть на сі думи, — /Я більше не хочу. /Одну сльозу з очей карих — /І пан над панамі! /Думи мої, думи мої, /Лихо мені з вами!* După cum o demonstrează exemplele de mai sus, desfășurarea acțiunilor verbale în acțiuni mai mari sau înfășurarea lor în acțiuni mai mici după regulile logicii și semanticii generale, atestază clar faptul că codul proairectic aparține, aproape în întregime, lizibilității. Semantica însă nu se reduce doar la compartimentul general, adică cel ce se suprapune tuturor operelor, indiferent de tip și gen, căci, cu referire la o operă concretă, este identificat conturul semantic sau semic concret, adică semele conotative, altfel zis, cele cu „amprenta psihologică” sau „caracterială” a autorului concret. De exemplu, în poezia „Думи мої, думи мої”, e vorba, în primul rând, de semul conotativ de „eu interior”, detectat în unitatea

„думи”, apoi de semul conotativ „dragoste pentru femeie”, detectat în fiecare unitate lexicală din următoarele versuri: *За карії оченята,/ За чорнії брови/ Серце рвалося, сміялось,/ Виливало мову,/ Виливало, як уміло,/ За темнії ночі,/ За вишневий сад зелений,/ За ласки дівочі...* Interpretarea unității „думи” drept „eu interior” al autorului sau a unităților *За карії оченята,/ За чорнії брови/ Серце рвалося, сміялось* drept „dragoste pentru o femeie” este posibilă doar în cazul, în care cititorul respectă anumite reguli semantice și logice de ordin general, care prescriu că gândul este întotdeauna un fenomen intern, exteriorizat prin anumite semne, iar dragostea pentru o femeie se redă, în bună parte, și prin cântarea exteriorului ei. Atestăm, în acest caz, o interacțiune a codurilor proairectic și semantic, în sensul că orice fenomen semantic particular se subordonează, în linii mari, unui fenomen semantic de ordin general, care stă la baza codului proairectic.

Codul gnomic are la bază, în poezia dată, scrisă la Sanct-Peterburg, în 1839: (a) înțelepciunea autorului care știe, de exemplu, un adevăr universal: talentul scrierii patriotice trebuie cultivat nu printre străini, ci acasă: *За степи та за могили,/ Що на Україні,/ Серце мліло, не хотіло/ Співать на чужині... Нехай душі козацькії/ В Україні витають – / Там широко, там весело/ Од краю до краю... Там найдете щире серце/ І слово ласкаве,/ Там найдете щирю правду,/ А ще, може, й славу...*; (b) cunoștințele lui despre istoria Ucrainei și, mai cu seamă, despre mișcarea de eliberare națională: *Там родилась, гарцювала/ Козацькая воля; / Там шляхтою, татарами/ Засідала поле,/ Засівала трупом поле,/ Поки не остило...* În felul în care el este actualizat în poezia dată, codul gnomic interacționează, în primul rând, cu cel proairectic atunci când e vorba de prezentarea acțiunii verbale a autorului, în sensul că desfășurarea acțiunii verbale în acțiuni mai mari sau înfășurarea ei în acțiuni mai mici ține direct de conturul cultural al autorului, cunoștințele lui asupra coraportării elementelor realității, legăturilor lor de incluziune etc. Identificăm sincretismul codului dat și cu cel semantic, deoarece cunoștințele se materializează întotdeauna în semnificate de diferită complexitate. De exemplu, semnificatele ‘козацькая воля’ și ‘татари’, prezente în textura poeziei date, indică că autorul face referință la evenimente importante din istoria Ucrainei, pe care le cunoaște suficient pentru a vorbi de ele în poezia sa.

În această poezie, codul hermeneutic, legat întotdeauna de o enigmă care urmează a fi desvăluită, total sau parțial, într-o/printr-o operă oarecare se manifestă, în primul rând, în legătură cu orice sem conotativ, prezent în conturul semantic al unităților lexicale, întrebuițate în poezia dată. Astfel, fiecare dintre unitățile „думи” (cu sensul de ‘eu interior’), „карії оченята” și „чорнії брови” (cu sensul de ‘femeie ucraineană’), „душа козацька” (cu sensul de ‘duh de libertate’) transpun o enigmă, desvăluită doar prin interpretare, în baza cunoștințelor cititorului despre faptul că eu interior este asemuit, de cele mai dese ori, cu gândurile, o persoană de naționalitate ucraineană are, de regulă, părul, sprâncenele și genele de culoare închisă, iar ochii căprui, iar formațiunile de cazaci ucraineni au luptat întotdeauna pentru eliberarea Ucrainei de cotropitori. Asistăm și de data aceasta la un secretism al codurilor, adică a celui hermeneutic cu cel gnomic sau cultural și cel semantic.

Codul simbolic, care rezultă dintr-o obișnuință colectivă și are, prin urmare, la bază convenționalisme [4; 3], se materializează, în poezia „Думи мої, думи мої”, atât prin simboluri emblematice, cât și alegorice. Astfel, unitățile „карії оченята” și „чор-

нії брови” simbolizează femeia ucraineană, manifestându-se, în acest caz, drept simboluri emblematice. Sintagma „орел чорний” din versurile *Виросла могила, /А над нею орел чорний/Сторожем літає,* / este și ea un simbol emblematic al morții. Unitatea „вітер” din versul *Чом вас (=думи мої) вітер не розвіяв/В степу, як пилину?* simbolizează forțele ostile, fiind un simbol alegoric colectiv, care se întâlnește și la alți scriitori. Ca cod care pune în aplicare un sens implicit cititorului, codul simbolic, în această poezie, interacționează, în primul rând, cu cel semantic și cel hermeneutic.

Concluzii

Cele expuse mai sus cu referire la poezia lui T. Șevcenko „Думи мої, думи мої” ne demonstrează că invariantul operei beletristice, acel le *toujours-vivant* despre care vorbea, la timpul său, R. Barthes descinde, în bună parte, din sincretismul celor cinci coduri și că strategia de cercetare a acestui invariant în receptarea unei opere oarecare ar trebui să ia în vizor și sincretismul în cauză.

Referințe bibliografice

1. BARTHES, Roland. *Œuvres complètes*. Paris: Seuil, 2002. T. III.
2. BARTHES, Roland. *S/Z*. Paris: Seuil, 1970.
3. MARTY, R. *Algèbre des signes*. Paris: Larousse, 1990.
4. PEIRCE, Ch.S. *Ecrits sur le signe*. Paris: Seuil, 1978.
5. PRINCE, G. *Dicționar de naratologie* (în trad. în rom. de S. Pârvu). Iași: Institutul European, 2004.
6. PROPP, Vladimir. *Morphologie du conte*. Paris: Seuil. 1965.